

УДК 342.8(4+6)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.33>

ПРЕДМЕТ РЕФЕРЕНДУМУ У МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УКРАЇНІ ТА ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ Й АФРИКИ

Загрішева Н.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права*

ВНЗ «Київський університет ринкових відносин»

ORCID: 0000-0002-3605-8912

Загрішева Н.В. Предмет референдуму у механізмі реалізації народного суверенітету в Україні та окремих країнах Європи й Африки.

Народний суверенітет і інститут референдуму є ключовими конституційно-правовими механізмами реалізації волі народу в сучасних демократіях. У статті розглянуто теоретичні основи суверенітету, включно з ідеями Ж. Бодена, положеннями Декларації прав людини і громадянина 1789 року та міжнародними аспектами суверенітету як політико-правової властивості народу. Особлива увага приділена дослідженню предмета референдуму як форми безпосередньої демократії та його практичному застосуванню в Україні. Проаналізовано правове регулювання референдумів, процедури їх організації, повноваження органів влади, а також рішення Конституційного Суду щодо реалізації права громадян на волевиявлення, що дозволяє комплексно оцінити ефективність цього інструменту.

Дослідження включає порівняльний аналіз практики проведення референдумів у країнах Європи та Африки. На прикладі Швейцарії та Ірландії показано, як інститут референдуму забезпечує участь громадян у вирішенні конституційних, соціальних та політичних питань. В африканських державах досліджено специфіку застосування референдуму як інструменту народовладдя. Проаналізовано досвід Сейшельських Островів, де референдуми стали ключовими подіями становлення демократії та переходу до багатопартійності; розглянуто приклади Габону, де референдуми легітимізували конституційні зміни щодо лімітів президентських повноважень; відзначено законодавчі зусилля Маврикію щодо регулювання процедур прямої демократії; досліджено рамки правового врегулювання участі громадян у прийнятті важливих державних рішень у Ботсвані; показано, що в Лівії, незважаючи на конституційне закріплення референдуму, його застосування залежить від політичної стабільності та інших країн.

Узагальнені результати дослідження демонструють, що референдум в Україні, Європі та Африці виступає комплексним інструментом народовладдя, поєднуючи легітимізаційну, регуляторну та державотворчу функції, сприяючи практичній реалізації народного суверенітету, зміцненню демократичних інститутів та підвищенню громадянської активності у вирішенні ключових питань розвитку держави.

Ключові слова: референдум, суверенітет, народовладдя, публічна влада, легітимізація, нормативно-правовий акт, законодавство, вибори, Африка, Європа.

Zahrisheva N.V. The subject matter of referendums in the mechanism of implementing popular sovereignty in Ukraine and selected countries of Europe and Africa.

Popular sovereignty and the institution of the referendum are key constitutional and legal mechanisms for realizing the will of the people in modern democracies. This article examines the theoretical foundations of sovereignty, including the ideas of J. Bodin, the provisions of the 1789 Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, and the international aspects of sovereignty as a political and legal characteristic of the people. Particular attention is paid to the study of the subject of the referendum as a form of direct democracy and its practical application in Ukraine. The legal regulation of referendums, the procedures for their organization, the powers of government bodies, as well as decisions of the

Constitutional Court regarding the realization of citizens' right to express their will, are analyzed, allowing for a comprehensive assessment of the effectiveness of this instrument.

The study includes a comparative analysis of the practice of holding referendums in European and African countries. Using Switzerland and Ireland as examples, it is shown how the institution of the referendum ensures citizens' participation in resolving constitutional, social, and political issues. In African states, the specifics of using referendums as an instrument of popular rule are examined. The experience of the Seychelles is analyzed, where referendums became key events in the establishment of democracy and the transition to a multiparty system; examples from Gabon are considered, where referendums legitimized constitutional changes regarding presidential term limits; Mauritius's legislative efforts to regulate direct democracy procedures are highlighted; the legal framework for citizen participation in important state decisions in Botswana is examined; and it is shown that in Libya, despite the constitutional enshrinement of the referendum, its application depends on political stability and other factors.

The summarized results of the study demonstrate that referendums in Ukraine, Europe, and Africa serve as a comprehensive instrument of popular governance, combining legitimizing, regulatory, and state-building functions, contributing to the practical implementation of popular sovereignty, strengthening democratic institutions, and increasing civic engagement in addressing key issues of state development.

Key words: referendum, sovereignty, democracy, public authority, legitimation, regulatory act, legislation, elections, Africa, Europe.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку конституціоналізму принцип народного суверенітету та похідний від нього інститут референдуму набувають особливої актуальності як засоби легітимації публічної влади та забезпечення участі народу у вирішенні питань державного і суспільного значення. Водночас у теорії та практиці конституційного права зберігається низка дискусійних питань щодо співвідношення народного суверенітету й конституційних цінностей, меж і форм реалізації народовладдя, а також визначення предмета референдуму та допустимих обмежень його застосування. Особливої уваги потребує проблема правової визначеності та інституційної узгодженості механізмів безпосередньої демократії з представницькими формами здійснення влади, з огляду на ризики абсолютизації народного волевиявлення або, навпаки, його формалізації. У цьому контексті важливим є порівняльно-правовий аналіз моделей референдуму в державах із різним рівнем соціально-економічного розвитку та демократичних традицій, зокрема в європейських і африканських країнах, а також осмислення можливостей використання зарубіжного досвіду для вдосконалення конституційно-правового регулювання референдуму в Україні, з урахуванням національних конституційних засад і міжнародно-правових стандартів.

Метою статті є науково-правове дослідження еволюції доктрини суверенітету та становлення принципу народного суверенітету як засадничого принципу конституційного права, а також аналіз референдуму як ключового інституту безпосередньої демократії та форми реалізації народовладдя. Передбачається з'ясування конституційно-правової природи референдуму, визначення його предмета та допустимих обмежень, а також проведення порівняльно-правового аналізу моделей референдумної демократії в Ірландії, Швейцарії та окремих державах Африки з метою виявлення закономірностей, переваг і проблем їх правового регулювання та формування теоретичних висновків і практичних рекомендацій для вдосконалення механізмів реалізації народного суверенітету в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Проблематиці народного суверенітету та форм його реалізації присвячені праці наступних вчених В.Д. Людвіка, М. Оніщука, М. Савчина. Дослідження народовладдя проводилося такими науковцями, як: Л.М. Шипіловим, Ю.М. Бисагою, Д.М. Беловим, В.Ф. Харутою. Дослідження В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренка заклало фундамент для аналізу історії та сучасного стану інституту референдуму в Україні, тоді як О. Ромців і А. Харченко зосереджують увагу на проблемах і напрямках удосконалення референдної демократії. В. Німченко наголошує на необхідності чіткого конституційного визначення предмета та процедур референдуму, а В.М. Кириченко і Ю.М. Соколенко здійснюють порівняльно-правовий аналіз допустимого предмета референдумів в Україні та європейських державах. Сукупність зазначених праць засвідчує високий рівень наукової розробленості проблеми, водночас зберігаючи актуальність подальших комплексних і порівняльних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Дефініція “суверенітет” виникла у Франції у Середні віки. Сам термін французького походження і означає «більш високий, найвищий, верховний». Звернемося до праць філософів та науковців з метою дослідження генези дефініції.

Формування доктрини суверенітету відбулося у XVI столітті в працях Жана Бодена. У праці «Про республіку» (*De la République*, 1576 р.) суверенітет визначається як постійна, верховна, незалежна, абсолютна та необмежена влада держави над населенням, що перебуває під її юрисдикцією. Філософ називає п’ять ознак суверенітету: право верховної влади видавати та скасовувати закони; вирішувати питання війни та миру; призначати посадовців; здійснювати верховний суд і право помилювання; карбувати монету й стягувати податки.

Сформульована Ж. Боденом концепція суверенітету заклала доктринальні засади розуміння суверенітету як обов’язкової юридичної ознаки держави та справила визначальний вплив на подальший розвиток теорії держави і права, а також конституційно-правових уявлень про верховенство державної влади.

Суттєвий внесок у розвиток теорії суверенітету належить Ж.-Ж. Руссо, чії ідеї у поєднанні з поглядами Ш. Монтеск’є та інших французьких мислителів XVIII століття знайшли практичне втілення в конституційних актах періоду Французької буржуазної революції. Саме в них уперше було нормативно закріплено поняття суверенітету народу і суверенітету нації, а також визначено їх основні юридичні характеристики – неподільність, невідчужуваність і постійність, що забезпечило визнання суверенітету як засадничого принципу державного права.

Принцип народного суверенітету отримав чітке закріплення у Декларації прав людини і громадянина 1789 року, яка проголосила народ джерелом верховної влади та визначила закон як вираження загальної волі. Подальший розвиток цього принципу відбувся у французьких конституціях кінця XVIII – початку XX століть, зокрема в Конституції 1791 року, яка відповідно до теорії Руссо проголосила суверенітет єдиним, неподільним і невідчужуваним.

Таким чином, народний суверенітет відображає як визнання волі особи, так і об’єктивну соціальну реальність, у межах якої народ виступає носієм верховної влади. Його конституційне закріплення створює правові передумови для узгодження інтересів суспільства і держави та є характерною рисою сучасних демократичних держав, де він інституційно забезпечується через систему політичних прав, представницькі та безпосередні форми демократії.

На думку Людвік В.Д., народний суверенітет – політико-юридична властивість народу, що означає його здатність та реальну можливість бути верховним і повновладним суб’єктом у вирішенні найважливіших питань внутрішньої і зовнішньої політики у формах, що не заборонені конституцією і законами. Сутність принципу народного суверенітету можна звести до таких положень: народ є єдиним джерелом верховної влади в державі; публічна влада існує виключно в його інтересах; народу має належати верховне право вирішення найважливіших питань державного та суспільного життя, формування органів публічної влади, що здійснюватимуть функцію політичного управління, а також право контролю за їх діяльністю [1; с. 181].

На думку Оніщук М. та Савчина М. народ як носій суверенітету обмежений конституційними цінностями. У формально юридичному сенсі як соціальна цінність вищого порядку визнається гідність людини, оскільки вона визначає зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3 Конституції), а тому не можуть бути предметом ревізії права людини і основоположні свободи, суверенітет і територіальна цілісність України (ст. 157 Конституції). Таким чином, суверенітет народу і похідну від нього доктрину верховенства парламенту не слід абсолютизувати – народний суверенітет зв’язаний конституційними цінностями, засадами конституціоналізму [2; с. 118].

Отже, еволюція доктрини суверенітету демонструє перехід від уявлення про абсолютну та персоніфіковану верховну владу до сучасного конституційно-правового розуміння народного суверенітету. Концепція Ж. Бодена заклала теоретичні основи державного суверенітету, тоді як ідеї Ж.-Ж. Руссо забезпечили нормативне оформлення принципу суверенітету народу, який став одним із засадничих принципів конституційного права. У межах сучасного конституціоналізму народ визнається носієм суверенітету за умови дотримання конституційних цінностей, передусім принципу верховенства права, поваги до гідності людини та гарантій основоположних прав і свобод. Відтак народний суверенітет не має абсолютного характеру, а реалізується в межах і формах, визначених Конституцією, що забезпечує баланс між волею народу, стабільністю публічної влади та захистом прав людини.

Народовладдя виступає сутнісною ознакою та визначальним принципом демократичної держави. В загальному явищі державності демократія виступає внутрішньою формою, а сутність демократичної держави проявляється в народовладді. Народовладдя виражається у безпосередній та представницькій формі. Критерієм виокремлення форм виступає домінація елементу безпосередності чи вертикальна та горизонтальна структури [3; с. 181].

На думку групи вчених, реалізація окремих форм народовладдя є одним із засобів, що відносяться до системи стримувань та противаг, а відтак допомагає не тільки нормальному функціонуванню органів державної влади шляхом здійснення контролю за діями їхніх представників, але й безпосередньому здійсненні влади народом, що тим самим сприяє забезпечувати принцип народного суверенітету [4; с. 84].

Отже, народовладдя є невід'ємною частиною народного суверенітету та конституційним принципом. Як встановлено в частині другій статті 5 Конституції України, народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Цим зумовлена визначальна роль народного суверенітету для конституційного принципу народовладдя. Конституційне закріплення влади народу зумовлює необхідність запровадження певних механізмів її реалізації. Це засадниче положення конкретизується приписом статті 69 Конституції України про те, що народне волевиявлення здійснюється в тому числі через референдум.

За рішенням Конституційного Суду України референдум надає можливість безпосереднього впливу народу на ухвалення рішень із широкого кола питань загальнонаціонального значення, при цьому волевиявлення громадян має визначальний, юридично обов'язковий характер [5].

Референдум, як і інші форми безпосередньої демократії, не повинен застосовуватися сам по собі або тільки у зв'язку з конституційною фіксацією принципу народного суверенітету. Безпосередня демократія і представницька демократія є важливими об'єктами конституційного регулювання і мають бути легальними способами та засобами реалізації влади. Тому сфера їх застосування та інші параметри встановлюються Конституцією України та законами.

Правове регулювання порядку здійснення безпосередньої демократії, зокрема референдуму, спрямоване на те, щоб поєднати ці форми із способами та засобами, які характеризують представницьку демократію, взаємодоповнити їх, але не зробити конфліктними з можливою підміною парламенту референдумом (чи навпаки).

Щодо предмету референдуму, то його можна визначити як "...проблему, що підлягає вирішенню шляхом проведення голосування громадян України..." [6; с. 99]. Науковці зазначають, що за допомогою референдуму люди можуть вирішувати основні соціальні, економічні та політичні питання, а також вирішальні міждержавні питання [7; с. 261]. У цьому сенсі є слушною пропозиція В. Німченка, що «безпосередньо в Конституції України має бути розкритою розуміння предмета референдуму як способу народного волевиявлення, структуровано положення з цього приводу та забезпечено їх реалізацію за принципом послідовності дій, передбачених процедурою підготовки, проведення та реалізації результатів референдуму (виконання волі народу)» [8; с. 237].

На нашу думку, при формулюванні питання предмету референдуму потрібно дотримуватися принципу єдності. Він означає, що ініціатива не повинна об'єднувати різні пропозиції. Між окремими положеннями запропонованого проекту має існувати внутрішня узгодженість та логічна відповідність.

Зауважимо, що встановлення предметом референдуму законопроекту, міжнародного договору або адміністративного акту істотно обмежує сферу застосування референдуму. Оскільки, такий вичерпний перелік не враховує можливість винесення на народне голосування питань, що не набули формалізованого закріплення у вигляді зазначених юридичних документів, проте мають спільний предмет і об'єкт правового регулювання та визнаються суспільно значущими. Разом із тим ототожнення предмета референдуму з будь-яким державним рішенням також не видається обґрунтованим з огляду на необхідність дотримання принципу правової визначеності.

Одночасно, існують певні обмеження щодо питань, що можуть виноситися на народне голосування. Враховуючи, що референдуми проводяться спираючись на національне право, зобов'язані дотримуватися імперативних норм міжнародного права. Вони означають, що питання, сформоване як предмет референдуму, повинно ґрунтуватися на сукупності загальноновизнаних гуманітарних принципів міжнародного права, зокрема на засудженні геноциду, забороні рабства і тортур, а також на неприпустимості вислання біженців до держав, у яких особи зазнають переслідувань за ознаками раси, релігії або філософських переконань. З одного боку, звуження предметної сфери

референдуму може сприйматися як обмеження принципу народовладдя, проте з іншого – така заборона має об'єктивний правовий характер. До числа таких питань національного рівня зазвичай належать питання оподаткування, амністії та помилування.

Слід зауважити, що ефективність референдуму як механізму реалізації народного суверенітету забезпечується лише за наявності високого рівня правової культури та громадянської правосвідомості населення. Водночас сучасне суспільство, навіть у державах із стабільною демократією, є сукупністю осіб із різними політичними поглядами, рівнем правової обізнаності та громадської правосвідомості. У зв'язку з цим існує ймовірність, що при вирішенні, наприклад, питань публічного спрямування у соціальній сфері значна частина громадян керуватиметься суб'єктивними мотивами, що призведе до негативних наслідків функціонування цієї системи держави.

Зокрема, для ефективного прийняття певних рішень необхідні ґрунтовні фахові знання та/або професійний досвід. На нашу думку, обґрунтованою є думка, що на референдум можуть виноситися будь-які питання, за винятком тих, які законодавством прямо обмежені або виключені з процедури безпосереднього волевиявлення народу.

Цієї точки зору дотримуються і Кириченко В.М., Соколенко Ю.М., які вважають, що предметом референдуму не можуть бути законопроекти про обмеження прав і свобод людини та громадянина, про податки, про державний бюджет, про амністію й помилування, про ратифікацію й денонсацію міжнародних договорів, про застосування Збройних сил України за кордоном або всередині країни, про введення надзвичайного стану та про оголошення стану війни і миру [9; с. 37].

У межах цієї статті використовуємо показник валового внутрішнього продукту на душу населення (далі - ВВП) як базовий соціально-економічний критерій для класифікації держав та визначення їх місця серед економічно розвинутих країн. [10] В кореляції до цього критерію здійснимо науково-правовий аналіз реалізації принципу народовладдя, зокрема шляхом застосування інституту референдуму як форми безпосередньої демократії.

Серед країн Європи перше та друге місце за ВВП на душу населення посідають Ірландія (109 000 дол. США) та Швейцарія (94 000 дол. США) відповідно, ВВП України становить 5 389 дол. США. Дослідимо референдумну політику цих країн.

У національному законодавстві України передбачені наступні питання, які можуть бути предметом всеукраїнського референдуму:

1. визначення та зміна конституційного ладу в Україні (ч. 2 ст. 5 Конституції України);
2. затвердження Конституції України, її окремих положень та внесення до Конституції України змін і доповнень (ст. 156 Конституції України, п. 4 ч. 1. ст. 3 Закону України “Про всеукраїнський референдум”);
3. про втрату чинності законом України або окремими його положеннями, (п. 3 ч. 1. ст. 3 Закону України “Про всеукраїнський референдум”);
4. загальнодержавного значення ((п. 2 ч.1. ст. 3 Закону України “Про всеукраїнський та місцевий референдум”);
- б) зміна території України (ст. 73 Конституції України, п. 3 ч. 1. ст. 3 Закону України “Про всеукраїнський референдум”);

Разом із тим законодавчо закріплені обмеження на проведення референдумів щодо питань податків, бюджету та амністії (ст. 74 Конституції України), а також, що суперечать положенням Конституції України, загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права, закріпленим насамперед Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, протоколами до неї; що скасовують чи обмежують конституційні права і свободи людини і громадянина та гарантії їх реалізації; спрямовані на ліквідацію незалежності України, порушення державного суверенітету, територіальної цілісності України, створення загрози національній безпеці України, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі; щодо питань податків, бюджету, амністії; віднесені Конституцією України і законами України до відання органів правопорядку, прокуратури чи суду.

З 2021 року залишається невизначеним місце та роль місцевого референдуму в Україні: закон України «Про місцеве самоврядування» містить дефініцію «місцевий референдум» і зазначає, що проведення і перелік питань місцевого референдуму урегульовуються спеціальним законом. На дату написання цієї статті національне законодавство не містить такого нормативно-правового акту.

Ірландська держава утворилася внаслідок війни за незалежність. Першим актом став англо-ірландський договір, за яким 26 графств перестали підкорятися британській короні і утворили

вільну ірландську державу зі статусом домініону. Перша Конституція 1922 р. включала норми безпосередньої демократії, зокрема референдуми за народною ініціативою, але вони не застосовувалися через нестабільну ситуацію в країні.

У 1937 р. прийнято нову Конституцію, яка оголосила Ірландію суверенною, незалежною та демократичною державою, замінила короля на президента, обраного загальним голосуванням, і вперше в історії країни проведено референдум. Відтоді предметом референдуму є виключно зміни Конституції, які спочатку схвалює парламент (ст. 46 і п. 1 ст. 47).

З 1959 по 2012 рр. проведено 33 конституційних референдуми, включно з питаннями внутрішньої організації, виборчої системи та приєднання до Європейських спільнот (1972 р., 2000 р., 2007 р.). У 1972 р. проведено референдум щодо скасування особливого становища католицької церкви (ст. 44 Конституції), закріпивши нейтральність держави щодо релігії.

Конституція також передбачає можливість референдуму з приводу звичайних законів (ст. 27), якщо Сенат і третина Палати представників вимагатимуть від президента відкласти підпис закону. На практиці такий референдум ще не проводився [11].

Таким чином, в ірландському правовому полі референдум функціонує як засіб конституційної легітимзації державних рішень, регулювання ключових державотворчих процесів та забезпечення балансу між народною волею та представницькими інститутами влади. Правова конструкція референдуму в Ірландії спрямована на поєднання ефективності механізму прямої демократії з гарантіями правової визначеності та політичного консенсусу. Предметом референдуму виступають зміни до Основного закону.

Швейцарія – є колыскою інституту референдуму. У період з 1848 по 2010 рр. у країні було проведено 569 національних референдумів, що робить Швейцарію світовим лідером за масштабами застосування механізмів прямої демократії. Конституційна система Швейцарії є унікальною також тим, що федерація зобов'язує кантони мати демократичні конституції, які підлягають народному схваленню та гарантуються Конфедерацією за умови їх відповідності федеральному праву (ст. 51, 164 Конституції).

Перший національний референдум було проведено у 1802 р. для ухвалення Конституції, а ключовим етапом державотворення стало прийняття Конституції 1848 р., яка трансформувала союз кантонів у федеративну державу. Подальший розвиток інституту референдуму пов'язаний із конституційними реформами 1874 р., коли було запроваджено факультативний референдум, а також 1891 р., коли закріплено інститут народної конституційної ініціативи. Чинна Конституція 1999 р. зберегла ці інститути, систематизувавши їх у спеціальному розділі «Народ і кантони» (ст. 138–142) [11].

Швейцарське право передбачає обов'язковий і факультативний референдуми. Обов'язковий референдум проводиться у разі повного або часткового перегляду Конституції, щодо міжнародних договорів особливої ваги та окремих федеральних законів, що не мають конституційної основи. Для його схвалення необхідне подвійне більшість: виборців і кантонів. Факультативний референдум застосовується щодо федеральних законів, постанов загального характеру та окремих міжнародних договорів і ініціюється 50 тис. громадян або вісьмома кантонами; у цьому випадку достатньо простої більшості голосів.

Особливе місце посідає народна конституційна ініціатива, яка дозволяє 100 тис. виборців ініціювати перегляд Основного закону з подальшим обов'язковим референдумом. Парламент не може заблокувати таку ініціативу, але має право висловити позицію або запропонувати контрпроект. Водночас Конституція встановлює правові обмеження для ініціатив, зокрема вимоги єдності форми, єдності предмета та відповідності імперативним нормам міжнародного права.

Предмет референдумів у Швейцарії охоплює надзвичайно широке коло питань – від конституційного ладу та міжнародних зобов'язань до соціальної, економічної, екологічної та міграційної політики. Інститути референдуму та народної ініціативи активно застосовуються також на кантональному й муніципальному рівнях, що істотно впливає на діяльність представницьких органів та формує модель змішаної демократії, у якій пряма воля народу є ключовим джерелом легітимзації публічної влади.

Питання, які відносяться до предмету національних референдумів у Швейцарській Конфедерації класифікуються таким чином:

1. Конституційні питання. Ці референдуми мають обов'язковий характер і потребують подвійної більшості (більшості виборців і кантонів), що юридично відображає федеративну структуру держави.

2. Законодавчі питання федерального рівня. Такі питання є предметом факультативного референдуму як форми народного вето щодо актів Федеральних зборів.

3. Міжнародно-правові питання (приєднання до міжнародних договорів, імплементація їх норм тощо). Референдум у цій сфері слугує механізмом демократичної легітимації передачі суверенних повноважень.

4. Надзвичайні федеральні закони. Акти підлягають обов'язковому референдуму як засобу захисту верховенства Конституції.

Отже, предмет референдумів у Швейцарії має комплексний та багаторівневий характер і охоплює ключові сфери конституційного, законодавчого та міжнародно-правового регулювання. Така модель забезпечує системне залучення народу до здійснення суверенітету та формує унікальну правову конструкцію, у межах якої референдум виступає не винятковим, а регулярним елементом механізму публічної влади.

Кількість країн Африки налічує 54 суверенні держави. За даними Всесвітнього банку 2023 року до першої четвірки найбагатших країн Африки належать: перше місце Сейшельські острови (17 879,24 дол. США), друге – Маврикій (11 416,86 дол. США), третє – Габон (8 420,10 дол. США), четверте – Лівія (7 329,98 дол. США). Дослідимо, ці країни на використання такого механізму народодовладдя як референдум.

Сейшельські Острови. Прикладами конституційних референдумів на Сейшельських Островах є:

– Конституційний референдум проведений у 1992 року: проєкт нової Конституції не набрав необхідного порогу підтримки у 60 %, хоча понад 54 % виборців висловилися «за»;

– Конституційний референдум проведений у 1993 року: доопрацьований проєкт Конституції підтримали 73,9 % виборців, Конституція набула чинності [11].

Обидва референдуми були ключовими подіями становлення демократії на Сейшельських Островах та переходу від одно- до багатопартійної системи.

На підставі підтриманої виборцями на референдумі Конституції Республіки Сейшельські Острови 1993 року закріплюється принцип універсального виборчого права громадян. Зокрема, стаття 113 Конституції визначає, що зареєстрований виборець має право брати участь у референдумі, який проводиться відповідно до положень Конституції, поряд із правом голосу на президентських та парламентських виборах. Відповідно до Конституції, організація та проведення виборів і референдумів покладається на Національну виборчу комісію, яка здійснює нагляд за зазначеними процесами у межах конституційних повноважень. Наступний нормативно-правовий акт, який прямо регламентує процедури проведення референдумів, поряд із виборами президента та Національної Асамблеї – Закон про вибори (Elections Act - CAP 262). Він передбачає можливість проведення референдуму за спеціальним референдумним посиланням, а Комісія визначає дати голосування після такого посилання. Закон також деталізує механізми призначення, організації та адміністрування процесів голосування через встановлені строки та процедурні норми.

У 2019 році Національна Асамблея розглядала Referendum Bill, який мав би чітко визначити порядок проведення референдумів, строки, процедуру ініціювання громадянами через петиції та інші деталі, відсутні в Конституції та виборчому законодавстві. Законопроект досі перебуває на стадії обговорення, що стало підставою для відкриття президентських пропозицій щодо проведення референдумів без чітких правових підстав.

Габон. Історія референдумів у Габоні бере початок з колоніального періоду та участі країни у Французькій спільноті: 21 жовтня 1945 року - схвалення Конституції Французької Республіки; 5 травня 1946 року - референдум щодо нової конституції (не схвалено); 28 вересня 1958 року – прийняття нової Конституції Французької Республіки переважною більшістю голосів.[11]

Сучасні конституційні референдуми:

– референдум 1995 року - проведений у рамках реалізації Паризьких угод про політичну реформу; ухвалення реформ підтверджено понад 96 % голосів;

– референдум 16 листопада 2024 року - голосування щодо нової Конституції Республіки Габон, яка встановила обмеження президентських термінів двома семирічними, скасувала посаду прем'єр-міністра, обмежила династичну спадковість влади. За офіційними результатами, понад 91% виборців підтримали нову Конституцію при явці близько 53%; результати затверджені Конституційним судом.

Конституція Габону 1991/2011 років (з подальшими змінами) гарантує основні права та свободи громадян і передбачає механізми проведення референдумів. Статутним органом організації

та контролю за виборами та референдумами є Національна комісія, встановлена новим виборчим кодексом 20 січня 2025 року.

Референдуми у Габоні відображають політичну еволюцію країни від колоніальної адміністрації до сучасної конституційної системи та переходу від військового правління до цивільного керівництва.

Лівія. Перший референдум у Лівії відбувся 1 вересня 1971 року щодо створення Федерації Арабських Республік (разом з Єгиптом і Сирією) та отримав підтримку близько 98,6% виборців при високій явці.

Після падіння режиму Каддафі у 2011 році ухвалено Проміжну конституційну декларацію, яка передбачала проведення все-народного референдуму для схвалення постійної Конституції. Проте через політичну нестабільність, відсутність консенсусу щодо тексту Конституції та розподіл влади між різними інституціями, референдум фактично не відбувся [11].

Законодавчою основою для проведення референдуму є:

- Закон № 6 (2018) про референдум щодо Конституції;
- Закон № 1 (2019), який унормував процедури та визначив Вищу національну виборчу комісію Лівії як єдиний легітимний орган організації референдумів.

У листопаді-грудні 2025 року Апеляційний суд Бенгазі скасував рішення Президентської ради про створення паралельного органу для проведення референдумів, підкресливши верховенство закону та необхідність дотримання встановлених процедур. На кінець 2025 рік загальнонародний референдум щодо постійної Конституції Лівії не проведено, хоча законодавчі та політичні процеси рухаються у цьому напрямку.

Таким чином, референдум у Лівії є конституційно закріпленим механізмом затвердження Основного закону, але його практичне проведення залежить від політичної стабільності, законності процедур та конституційного консенсусу між владними інститутами.

Окрім зазначених держав, у ряді африканських країн референдуми виконують функцію ключового механізму конституційного та інституційного регулювання, а також слугують засобом реалізації виборчих прав громадян. Предметом референдумів у більшості країн є:

Прийняття або внесення змін до Конституції – процеси, що охоплюють модернізацію політичної системи, перегляд розподілу владних повноважень, закріплення принципів поділу влади, а також розширення і гарантування прав і свобод громадян (приклади: Сейшельські Острови 1992–1993 рр., Алжир 2020 р., Єгипет 2011–2014 рр., Кабо-Верде 1992 р., Кенія 2010 р., Марокко 2011 р., Туніс 2022 р.).

Державотворчі рішення та питання суверенітету – включно з наданням автономного статусу територіям або проголошенням незалежності (Екваторіальна Гвінея 1963, 1968 рр., Судан 2011 р.).

Виборчі та інституційні реформи – референдуми використовуються для встановлення, коригування або реформування виборчого права, організації інститутів влади та регламентації процедур народовладдя (Ботсвана 1997 р., Південно-Африканська Республіка 1992 р.).

Політичні та системні трансформації у контексті демократизації – референдуми слугують легітимації переходу від однопартійних до багатопартійних систем, забезпеченню громадянських прав і розширенню механізмів участі населення в управлінні державою (Кабо-Верде 1992 р., Сейшельські Острови 1993 р.).

Системний аналіз показує, що в африканському контексті референдум є інституційно закріпленим засобом конституційної легітимації, який одночасно виконує функції державотворчого регулювання та демократичного контролю за владними інститутами. Предметом референдумів є завжди питання конституційного або політичного значення, що впливають на форму державного устрою, механізми реалізації народного суверенітету та систему прав і свобод громадян.

Висновки. Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що в європейських правових системах референдум має різну інституційну вагу: від установчо-коригувального механізму конституційних змін, як в Ірландії, до постійного та системного елементу механізму публічної влади, інтегрованого у законодавчий процес, як у Швейцарії, що забезпечує регулярну участь народу у здійсненні суверенітету. Досвід африканських держав демонструє переважно легітимаційну та державотворчу спрямованість референдумів, які використовуються як правовий засіб переходу від колоніальних або авторитарних моделей до конституційної демократії, закріплення нових форм державного устрою, реформування виборчих та владних інститутів і розширення каталогу прав і свобод громадян. Практика Сейшельських Островів, Габону та Лівії переконливо підтверджує,

що ефективність референдуму як інструменту реалізації народного суверенітету прямо залежить від рівня політичної стабільності, наявності чіткої процедурної регламентації, незалежності органів адміністрування виборчих процесів і реального дотримання принципу верховенства права, тоді як відсутність правової визначеності та інституційного консенсусу нівелює потенціал цього інституту. У цілому референдум у сучасних правових системах, постає комплексним конституційно-правовим інструментом, який поєднує легітимацийну, регуляторну та державотворчу функції й слугує засобом узгодження народної волі з потребами стабільності публічної влади та захисту основоположних прав і свобод, формуючи правову основу демократичного розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Людвік В.Д. Принцип народного суверенітету в історії політико-правової думки, теорії права та політичній практиці : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Дніпропетровськ, 2009. 205 с.
2. Онішук М., Савчин М. Відповідальне правління і народний суверенітет: нотатки до конституційного творення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2(73). стор.115-125. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-115-125.pdf.
3. Шипілов Л.М. Принцип народовладдя і його здійснення в Україні. дис. ... канд.юрид.наук : 12.00.01. Харків, 2004. 208 с.
4. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Харута В.Ф. Реалізація принципу народовладдя: доктринальні засади. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2023. Випуск 76(2). Ч. 1. С. 79–86. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/67.pdf>; DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.65>.
5. Рішення Конституційного Суду України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08#n54>.
6. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Референдум в Україні: історія та сучасність. Київ: Ін-т держави і права НАН України, 2000. 248 с.
7. Ромців О., Харченко А. Референдна демократія в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2024. Випуск. 86(1). Стр. 259-264. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/40.pdf>; DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.38>.
8. Німченко В. Референдум як форма народовладдя потребує конституційного врегулювання. *Право України*. 2013. № 6. С. 235–241. URL: https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/pravoukr_6-13/Nimchenko_6_13.
9. Кириченко В.М., Соколенко Ю.М. Предмет референдуму: порівняльно-правовий аналіз конституцій України та європейських держав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 43. с. 34-37; URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc43/9.pdf>. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.43.7>.
10. Country official statistics, National Statistical Organizations and/or Central Banks. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>.
11. Vaughne Miller, Jon Lunn, Arabella Lang, Nigel Walker, Tim Robinson, Francesca McGrath. Independence and Constitutional Referendums Around the World. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN06571/SN06571.pdf>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.01.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації: 05.03.2026

© Загіршева Н.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0